

*Српска историја није само сећање на прошлост,
већ темељ на коме српски народ гради своју будућност.*

ПРЕДГОВОР

Ратови за ослобођење и независност Србије (1876–1878) представљају један од оних историјских тренутака у којима се сабирају векови страдања, надања и стремљења једног народа. У њима су се укрстили оружје и дипломатија, пожртвовање и државничка мудрост, локална искуства и велики светски процеси. Њихов исход није био само војна победа, већ историјско остварење – међународно призната, независна и територијално проширена српска држава.

Од стицања аутономије 1830. године, када је Кнежевина Србија обухватала 24.044 km², српска држава је постепено ширила своје границе и учвршћивала своју политичку позицију. Проширењима из 1832/33. године достигла је 37.642 km², да би након ратова 1876–1878. године и одлука Берлинског конгреса (1878) била увећана за нових 10.597 km², што је представљало повећање од 28,15%. Тако је Србија, упркос бројним изазовима и ограничењима, заокружила свој државни простор, који је до балканских ратова (1912–1913) обухватао 48.239 km².

Иако Први српско-турски рат 1876. године није донео непосредан успех, његов историјски значај далеко превазилази његов исход. Током четири тешка и неизвесна месеца српска војска, под заповедништвом врховног команданта кнеза Милана Обреновића, упркос надмоћи Османског царства, показала је изузетну издржљивост, храброст и способност отпора. На бојиштима широм источне и југоисточне Србије – код Књажевца, Алексинца, на Шуматовцу, Делиграду и Ђунису, те на дринском и јаворском војишту – вођене су жестоке борбе које су однеле више хиљада живота и оставиле дубоке ожилке у народу. Управо у тим окршајима, упркос страдањима и привременом војном неуспеху, изграђена је борбена снага српске војске и учвршћена свест о нужности ослобођења још неослобођених сународника. Први рат је, стога, представљао темељ на коме је настављена борба – искуство из којег је Србија изашла снажнија, одлучнија и спремнија да се бори за слободу, која ће за део српског народа бити извојевана већ крајем наредне године. Овај рат представља наставак

државничког самопрегоревања, започетог још 1804. године, избијањем Српске револуције, а чији је циљ била снажнија, увећана и независна српска држава. За пола stoleћа, од тридесетих до краја седамдесетих година 19. века, српска држава је удвостручила своју територију (56, 55%), изградивши у њој одбрамбени, просветни, духовни, културни систем, који су је водили путем поступног и непрестаног прогреса.

Посебну снагу и историјску тежину овим процесима дао је победоносни поход српске војске у Другом српско-турском рату (1877–1878). У снажном налету, крајем 1877. и почетком 1878. године, српске трупе су ослободиле читав низ градова и њихову околину од турске власти – Прокупље, Куршумлију, Лесковац, Пирот, Белу Паланку, Власотинце, Врање, Гњилане – продирући дубоко у унутрашњост Балкана. Ослобођење Ниша 10. јануара 1878. представљало је један од највећих тренутака српске војничке историје. Српске снаге стигле су на домак Софије, Куманова и Приштине, носећи са собом не само оружану победу, већ и оснажену идеју ослобођења и уједињења. Иако су коначне границе одређене у сложеним геополитичким и дипломатским околностима, управо су успеси на бојном пољу представљали темељ на коме је изграђена нова, независна међународна позиција Србије.

У Манастиру Свети Роман обележава се прсте 2026. године други по реду јубилеј, у знак сећања на ове знамените историјске догађаје и положене жртве за слободу српског народа. Прва и једина таква манифестација одржана је пре равно стотину година (1926). Од тада до данас на значај ратова за ослобођење и независност наука није указивала са аспекта српске државности и њеног развика, већ их је смештала најпре у широки контекст Источног питања и Велике источне кризе (кроз борбу балканских хришћана за ослобођење од турског ропства), да би потом, у југословенској држави, њихов значај маргинализовала одузимајући им епитете „ослобођење и независност”, који су аутентични јер су настали у самом историјском процесу. Паралелно са том неправдом, у идеолошко-ревизионистичком налету пострадале су и многе историјске личности чија прегнућа и заслуге до данас нису адекватно представљене научној и широкој јавности. На сву срећу, ово није генерална појава. Захваљујући појединим срединама попут алексиначке, оне у Нишу, Врању и Новој Вароши, последњих двадесетак година са успехом је обновљена култура сећања на Ратове и њихове борце и место и улогу коју заузимају у историјском и идентитетском смислу. Локалне средине и истраживачи

ентузијаста дале су већи допринос горњем процесу, него централне националне и научне институције.

Полазећи са становишта да свака генерација носи одговорност да поправи и надомести пропусте, да истражи и донесе нове научне резултате, латили смо се посла да дамо скроман допринос расветљавањем више питања која су у узрочно-последичним везама са главном темом.

*

Обележавање сто педесетогодишњице ратова за ослобођење и независност (1876–2026) наметнуло је потребу за дубљом анализом и новим научним увидима, што се јасно огледа у тематском и методолошком богатству радова сабраних у зборнику *Алексинац 1876–2026. Људи – прошлост – сећање*. Научни скуп, као и овај зборник, полазе од настојања да се ослободилачки ратови сагледају кроз савремену историографску призму – не као низ изолованих догађаја, већ као сложен, динамичан и вишеслојан процес у коме се преплићу војни, политички, друштвени и културни токови. Такав приступ омогућио је отварање нових истраживачких питања, преиспитивање постојећих тумачења и плодну размену научних искустава, доприносећи целовитијем разумевању једног од кључних периода у историји модерне српске државности.

О томе сведочи и структура зборника, који обухвата тридесет радова распоређених у четири тематске целине. У првој целини, посвећеној ратовима за ослобођење и независност, пажња је усмерена на војне и друштвене аспекте ратовања – од улоге кнеза Милана Обреновића као врховног команданта, преко значаја добровољачког покрета и учешћа добровољаца (српских, руских, бугарских), до конкретних истраживања локалних прилика, организације окружних војски и последица ратних разарања по становништво и православне храмове. Радови и прилози те целине зборника пружају драгоцен увид у ратну свакодневицу и омогућавају да се ратови сагледају и из перспективе локалне заједнице. Уједно и показују како се историја обликује и на великим бојиштима и у малим срединама.

Целина „Политика и идеологија” доноси анализу ширег међународног контекста Велике источне кризе, осветљавајући односе великих сила и дипломатске оквира у којима се Србија кретала. Радови посвећени политици Румуније, односима Велике Британије према Србији, као и дипломатским представама Србије у британским извештајима, показују

сложеност политичке сцене у којој су се одвијали ослободилачки ратови. Посебан допринос дају и истраживања која анализирају однос Османског и Руског царства, указујући на шири геополитички значај ових сукоба.

У оквиру целине „Личности и политички живот Алексинца” историја добија људско обличје. Биографске студије посвећене војницима, интелектуалцима и јавним радницима, попут капетана Живана Протића, Милојка Веселиновића, Тихомира Р. Ђорђевића и других значајних личности, откривају сложене и често драматичне животне путеве појединаца. Посебну вредност имају радови засновани на личним препискама, дневницима и архивској грађи, који омогућавају дубљи увид у друштвене и културне прилике времена. Истовремено, анализе деловања Алексинчана у парламентарном животу указују на улогу ове вароши у ширем политичком животу Кнежевине и Краљевине Србије.

Завршна тематска целина, посвећена култури сећања, наслеђу и идентитету, указује на трајање историјских искустава и њихову рефлексију у каснијим периодима. Радови у овом делу зборника обухватају различите аспекте културне и друштвене историје – од сећања на руске добровољце и њихове потомке, преко интерпретација српског етничког простора у делима страних путописаца, до истраживања градитељског наслеђа, сакралних објеката и привредне структуре Алексинца у 19. веку. На тај начин, прошлост се сагледава као жива и трајно присутна компонента савременог идентитета.

Зборник радова који је пред читаоцем представља плод научних резултата професора и истраживача са Филозофског факултета Универзитета у Београду и Универзитета у Нишу, Историјског факултета Московског државног универзитета „М. В. Ломоносов”, Института за славистику Руске академије наука, као и Универзитета Метрополитен. Значајан допринос овом научног подухвату дали су и научни радници из Међуопштинског историјског архива Чачак, Историјског архива Пирот, Народног музеја у Аранђеловцу, Завичајног музеја у Алексинцу, Народног музеја Ниш и Завода за заштиту споменика културе Ниш. Велики допринос дали су и представници црквених институција, као и истраживачи завичајне прошлости из Београда, Алексинца и Јагодине.

Аутори су у својим радовима посебан акценат ставили на резултате својих најновијих истраживања, ослањајући се на разноврсну архивску грађу, штампу и релевантну литературу, чиме су дали значајан допринос дубљем разумевању теме. Резултате овог научног подухвата

предајемо научној и широј јавности са уверењем да ће подстаћи даља истраживања и продубити сазнања о једном од најзначајнијих раздобља модерне српске историје – ратовима за ослобођење и независност.

Овај зборник није само збир научних радова. Он је сведочанство о једном времену, подсећање на цену слободе и опомена да се историја мора разумети да би се будућност могла градити. У њему се преплићу научна анализа и култура сећања, локално и национално, прошлост и садашњост.

Обележавајући сто педесет година од почетка ратова за ослобођење и независност, не обележавамо само један јубилеј, већ потврђујемо трајну вредност борбе за слободу и државност. Управо зато овај зборник представља не само научни допринос, већ и културни чин сећања и разумевања.